

En jydsk Hedeslette.

Af

V. Milthers.

(Foredrag holdt ved det 18. skandinaviske Naturforskersmøde,
Kbhvn. 1929).

(Hertil et Kort).

I 1868 offentliggjorde E. DALGAS i sine „Geographiske Billeder fra Heden“ et Kort over Jyllands Midterparti, hvor han fremstillede tre store, midtjydske Hedeflader: Karup Fladen, Brande-Paarup og Sønderomme Fladen. Den Flade, som vi her skal beskæftige os med — den, han kalder Brande-Paarup Fladen¹⁾ — sidestiller han helt med de to andre. Han har ikke formaaet at se, at den er langt mere fliget og sønderdelt af Bakkeøer end disse, og at den har en langt mindre Udstrækning, end han har givet den paa sit Kort.

Ligeledes har N. V. USSING paa Kortet til „Floddale og Randmoræner i Jylland“²⁾ tildelt denne Del af de jydsk Hedesletter et større Omfang, end der svarer til Virkeligheden.

Det er USSINGS Fortjeneste at have paavist, at de store jydsk Hedesletter er sen-glaciale Smeltevand-dannelser. Deres Opstaaen har almindeligvis været anset for at skyldes Smeltevand fra Indlandsisen i sidste Glaciertid, navnlig under det Afsnit, da Isdækkets Rand laa ved, hvad USSING kalder „Hovedopholdslinjen“ i Jylland. Denne Opfattelse

¹⁾ Navnet er ikke meget træffende. Paarup ligger uden for Hedesletten, og Brande ligger paa en af dens Sidegrene. Bedst kunde den kaldes Arnborg Hedeslette efter det Sted, hvor alle Sidegrene af Sletten samles og fortsætter fra videre nedad langs Skjern Aa.

²⁾ Oversigt Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1904. Nr. 4.

vilde ikke frembyde store Vanskeligheder, hvis man kunde fastholde det Omfang af Brande-Paarup Fladen (Arnborg Hedeslette), som DALGAS havde angivet. Med USSINGS Angivelse af denne Flades Udstrækning kan man derimod vanskeligt fastsætte dens Oprindelse til sidste Senglaciertid uden under den Forudsætning, at Isdækket i sidste Glaciertid havde strakt sig ud over den største Del af Hedesletten og over store Dele af den tilstødende Skovbjerg Bakkeø. Dette sidste har vistnok ogsaa været USSINGS Mening.

Var denne Forudsætning nødvendig efter USSINGS Fremstilling af Arnborg Hedeslettes Omfang, saa er Spørgsmaalet bleven yderligere kompliceret efter den geologiske Kortlægning af dette Omraade og de Undersøgelser af Jyllands interglaciale Ferskvandsaflejringer, som er foretaget i de senere Aar.

Allerede en flygtig Betragtning af Arnborg Hedeslette gør det klart, at dennes nordvestlige Del maa have været dækket af Indlandsis i den Glaciertid, ved hvis Slutning Hedesletten opstod. Dette fremgaar af to, hver for sig ejendommelige, Forhold.

Det ene er, at der ude i Hedesletten, 1½ km Sydvest for Kølkjær Station, ligger en Sø, Søby Sø, hvis Bund gaar ned til en Dybde af 10—15 m under den omgivende Flade. Dette abnorme Forhold træder særdeles tydeligt frem paa et Maalebordsblad (1:20 000), hvis Højdedifferencer er tydeliggjort ved Indlæggelse af Farver. Medens Hældningen paa den østligere, højere liggende Del af Hedesletten er ca: 1:400 eller mindre, stiger den i Søens Nærhed til 1:50. Den iøvrigt jævne Slette bliver her uregelmæssig og fyldt med Erosionsdale. Tilstedeværelsen af Søen og de øvrige uregelmæssige Forhold kan kun forstaas under den Forudsætning, at der her har ligget begravede Isrester, ud over hvilke Hedeslettens Opbygning er foregaaet, og ved hvis senere Smeltning Søen er fremkommen.

Det andet særlige Forhold bestaar i, at et af de Vandløb, Fjederholt Aa, der passerer Hedesletten og nu danner Afløb for Vandet i dennes nordligste Del, at denne Aa derefter har

sit Løb igennem det vestligere Bakkeland uden her at være ledsaget af nogen senglacial Terrasseflade svarende til Hedesletten højere oppe langs Aaen.

Dette Løb igennem Bakkelandet kan ikke have eksisteret under Hedeslettens Dannelse. Den Del af Fladen, som Aaen strømmer igennem, maa den Gang have haft Afløb ud over Sænkningen omkring Søby Sø. Aaens nuværende Løb ind gennem det ældre Højland kan først være blevet åbnet, efter at Hedesletten var færdigdannet. Kun herved faar Fraværelsen af senglaciale Terrasseflader langs dette Løb sin Forklaring. Men hele dette Forhold kunde vanskeligt finde Sted uden derved, at det Højland, som Fjederholt Aa nu gennemstrømmer, efter at den har passeret Hedesletten, har været dækket af Indlandsis, medens Sletten dannedes, og at Dalen, hvor Fjederholt Aa har sit Leje, først blottedes ved dette Isdækkes Bortsmeltning.

Begge de to omtalte Forhold kræver saaledes, at Indlandsisen i den Glacialtid, der gik forud for Arnborg Hedeslettens Opstaaen, har strakt sig længere mod Vest end til Hedeslettens Omraade.

Nu har imidlertid Undersøgelserne af den store, interglaciale Søaflejring ved Herning Teglværk¹⁾ vist, at Indlandsisen i sidste Glacialtid ikke har bredt sig ud over denne Aflejring. Ved den geologiske Kortlægning af det geologiske Kortblad „Brande“ har det yderligere været muligt med temmelig stor Nøjagtighed at bestemme, hvor Ydergrænsen for sidste Indlandsis har gaaet i Egnene Sydøst for Herning, de Egne, der kommer i Betragtning med Hensyn til den omhandlede Hedeslettens Opstaaen. Denne Grænsebestemmelse er baseret dels paa Forekomsten af Blokke fra Østersøegnene og af skaansk Basalt, dels paa Terrænforholdene, og Grænsen kan betegnes ved Stederne Gludsted, Hallundbæk og Brande. I Forhold til Hedesletten omkring Søby Sø og Fjederholt Aa ligger sidste Isdækkes Ydergrænse saa langt fjærnet mod Sydøst, at Smeltevandets herfra kun i ringe Grad kan have været medvirkende ved Udformningen af

¹⁾ D. G. U. 2. Række Nr. 48. 1928.

Hedesletten her. Hertil kommer, at Sletten Ø. f. Søby Sø mod Øst paa en 8 km lang Strækning støder op til den store Nørlund Bakkeø og skraaner jævnt fra denne Bakkeø mod Vest nedad imod Søen. Hedesletten her ligger derved fuldstændig i Læ for Smeltevand fra et Isdække, der ikke har strakt sig ud over Nørlund Bakkeø, hvilket ikke har været Tilfældet med Isen i sidste Glacialtid.

Af det, der her er meddelt, fremgaar med al ønskelig Tydelighed, at Fremkomsten af Hedesletten omkring Søby Sø ikke er sket i Senglacialtiden, men maa lægges tilbage til Slutningen af næstsidste Glacialtid, da Indlandsisen havde en langt større Udbredelse mod Vest end i sidste Glacialtid.

Betragter vi Arnborg Hedeslette som Helhed, er dennes Opstaaen da at henføre til to vidt adskilte Tidsrum. Store Dele af den er ældre end sidste Interglacialtid. Dette er ikke blot Tilfældet med Omraadet omkring Søby Sø og Vest for Nørlund Bakkeø, men ogsaa med de Forgreninger, Hedesletten har Syd for Skjern Aa, Vest for Sandfeldbjerg. Den udprægede Form, som Hedesletten viser i Eggen mellem Skarrild og Sdr. Omme, kræver som Betingelse for sin Fremkomst, at Indlandsisen har strakt sig ud over Bakkeomraaderne imellem Sdr. Omme og Brande. At Smeltevandet, som har frembragt Sletterne her, har haft en betydelig Erosionsevne, fremgaar af de markerede Erosionsskrænter, der findes omkring Døvling og andre Steder i dette Omraade. Adskillige af dem staar i Tydelighed ikke tilbage for velmarkerede Erosionsskrænter fra Slutningen af sidste Glacialtid. Den Udjævning af Landskabet, som i Almindelighed har præget Omraaderne uden for sidste Nedisningsgrænse, har over for disse Skrænter givet sig mærkelig lidt til Kende, og Udjævningsgraden kan saaledes ikke i alle Tilfælde tages som et ubedrageligt Kendetegn paa Landskabsformens Alder.

Nogen Terrængrænse mellem den samlede Arnborg Hedeslettes ældre og yngre Afdelinger synes ikke at kunne paa-vises. Dette kan maaske hidrøre fra, at Erosionsbasis i begge Tidsafsnit har ligget i omtrent en og samme Højde.

Muligvis kan en ulige stor Ophobning af Flyvesand i

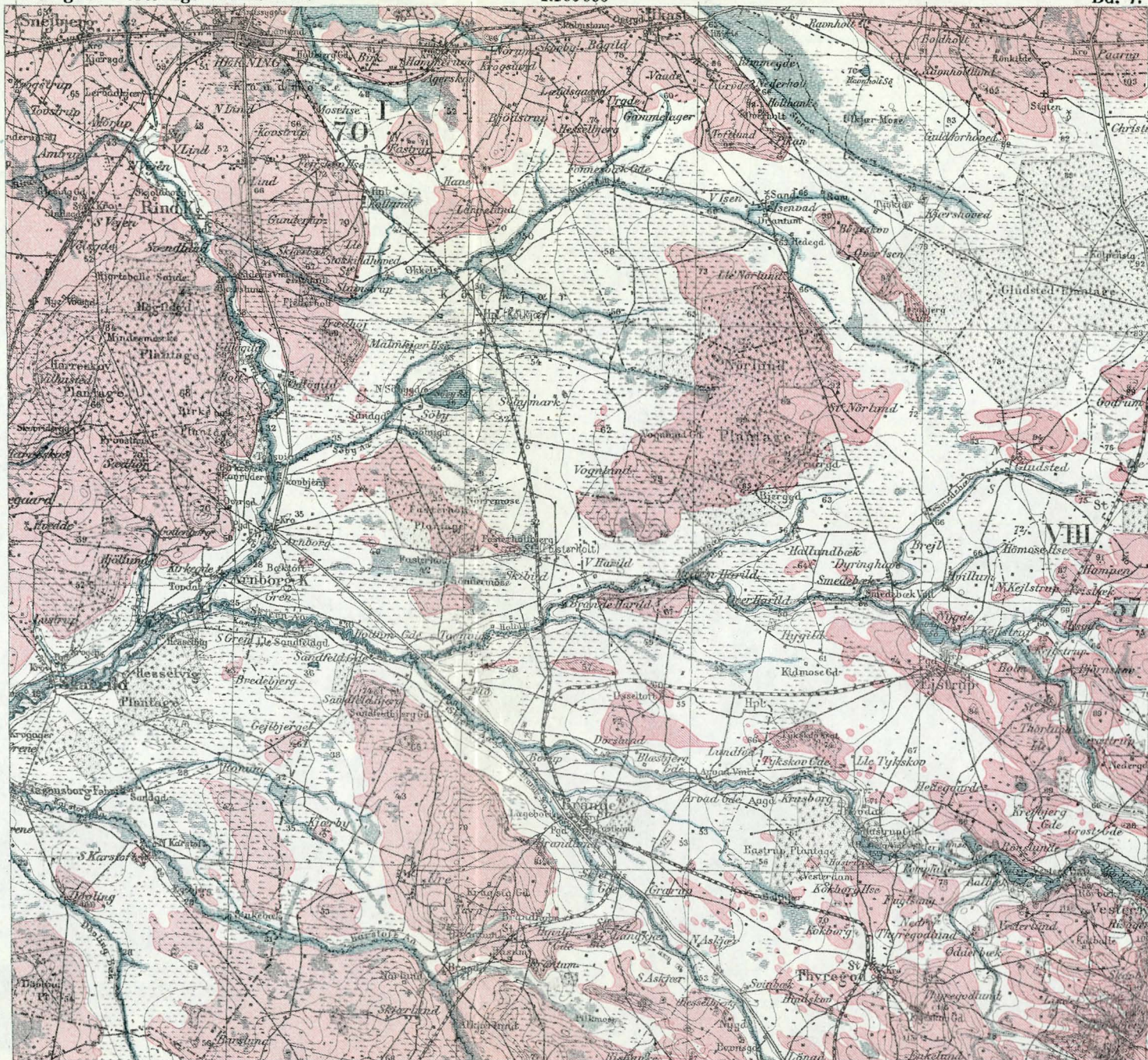
Form af Klitter give nogen Antydning i Retning af Aldersbestemmelse. De sikreste Kendetegn vilde dog bestaa i Forekomsten af interglaciale Ferskvandsaflejringer paa den Del af Hedesletten, som maa være ældre end sidste Interglacialtid. Da dette er Tilfældet med Omraadet omkring Søby Sø, maa denne Sø have eksisteret sidste Interglacialtid igennem og maaske med omtrent samme Udstrækning og Form, som den har i Nutiden. Der skulde saaledes være Mulighed for ved Boring igennem Søens Bundlag at finde Sporene af dens interglaciale Sedimenter. Med dette Formaal for Øje har Dr. KNUD JESSEN foretaget 2 Boringer ved Søens Østende; de gav begge negativt Resultat, men dette udelukker ikke Muligheden af at finde Sporene af den interglaciale Sø, idet dennes Udstrækning kan have været saa meget mindre end den nuværende, at man kun ved Boring i selve Søens Bund bliver i Stand til positivt at paavise dens Tilstedeværelse i Interglacialtiden.

Selv om en positiv Paavisning af interglaciale Lag i Søby Sø ikke kommer til at foreligge, viser de øvrige fremdragne Forhold dog tilstrækkelig afgjort, at den store og vidt forgrenede Arnborg Hedeslette omkring den øvre Del af Skjern Aas Opland er en kombineret Formation fra saa vel næstsidste som sidste Glacialtids Slutning.

Forklaring til Kortet.

Det hermed følgende Kort over Arnborg Hedeslette, omfatter ikke hele Slettens Omraade mod Øst og mod Syd. Den paa Kortet fremstillede Del af Sletten viser, at den unge Del af denne, Øst for Brande, er fyldt med smaa, uanselige „Bakkeøer“, der fremhæver Slettens ufærdige Udformning til Forskel fra de Dele af Sletten, der hører til dens ældre Afsnit, og hvor Planeringen gennemgaaende er ført temmelig vidt frem. Paa Kortet er Hedesletten afsat uden Farve, medens Bakkeøerne og det øvrige Højland er mærket med rød Farve.

Kort over Arnborg Hedeslette

Tegnet og reproducet ved Geodætisk Institut, København.